

Afrika'nın Sömürgeleştirilmesinde Beşeri Bilimlerin Araçsallaştırılması*

Gassim İbrahim**

Öz

XVIII. ve XIX. asırlarda ölçülebilir yöntemlerle doğru bilgilere ulaşılabileceği ve bu doğru bilgi ile de toplumsal yaşamın düzenlenebileceği inancıyla Batı Avrupa'da ortaya çıkan bilimsel hareketler doğa, yerküre, insan ve çevresinin sınırlarının gün yüzüne çıkarılmasına vesile olmuştur. Öte yandan o bilgiyle doğaya tahakküm etme ve onun sunduğu imkân ve kaynakları değerlendirme çabaları, dünyanın ve özellikle Afrika kıtasının sömürgeleştirilmesine doğrudan veya dolaylı olarak zemin hazırlayarak buna “meşruiyet” kazandırmıştır. Zira felsefe ve antropoloji ile başlayan doğa ve beşeri bilimler çalışmaları, ilk dönemde doğada ve yeryüzünde var olan canlı cinslerinin derlemesini yapmayı amaçlamışsa da zaman içerisinde bu canlı cinslerinin sınıflandırılarak hiyerarşisinin düzenlenmesine yönelmiştir. Pozitivizm akımının devreye girmesiyle, biyoloji ve sosyoloji bilimlerinde kaydedilen gelişmelerle, artık toplumların hiyerarşik şekilde ırklara ayrılarak birbirinden üstün oldukları ve birbirlerine karşı hak ve vazifeleri olduğu yönünde iddialar

* Bu çalışma Prof. Dr. Zekeriya Kurşun'un danışmanlığında Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Enstitüsünde sürdürülen “Afrika'nın Sömürgeleştirilmesi: Berlin Konferansı ve Osmanlı Devleti (1884-1885) konulu doktora tezinden üretilmiştir.

** Doktora Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul/Türkiye, ibrahimgassim983@gmail.com, orcid.org/0000-0001-7439-547X.

ortaya atılmıştır. Medeniyet bakımından ırkların en altında Afrikalı ırkın olduğunu savunan bu bilimsel çalışmalar, sömürgecilik ideolojisini hukuken ve siyaseten meşrulaştırarak XIX. yüzyılın sonlarında Afrika kıtasının medeniyet adına sömürgeleştirilmesine zemin teşkil ettirilmiştir. Bu makalede, ağırlıklı olarak eski kaynaklara atıf yapan Fransızca literatürden istifade edilerek makrotarih perspektiften XVIII. ve XIX. yüzyıllardaki sz konusu bilimsel alışmaların Avrupa smrgeciliğine nasıl hizmet ettiği irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Afrika, sömürgecilik, ırk, beşeri bilimler, pozitivizm.

The Instrumentalisation of the Humanities in the Process of Colonization of Africa

Abstract

In the 18th and 19th centuries, the scientific movements that emerged in Europe with the conviction that knowledge can be obtained with measurable methods and social life can be organized with correct knowledge, contributed to bring to light the secrets of nature, the earth, man and his environment. On the other hand, the efforts to dominate nature with this knowledge and to develop the resources it offers, have contributed directly or indirectly to colonization by providing a kind of legitimation. Although the scientific advances observed in the natural and human sciences were initially aimed at naming and classifying the living species in nature and on earth, they later turned to the classification and hierarchization of these species. Later a new theory of race emerged with the introduction of the positivist movement and the development of biology and sociology. According to this theory, societies were hierarchically divided into superior and inferior races where the firsts have rights and duties towards the seconds. By arguing that the African race would be inferior in terms of civilization, this theory and consequently these scientific advances have legally and politically legitimized colonial ideology over time. Thus, the colonization of the African continent in the name of civilization began in the late 19th century. In this paper we will examine how scientific advances in the 18th and 19th centuries served European colonialism through a macro historical perspective, by using and referring mainly to ancient and recent French sources.

Keywords: Africa, colonization, race, human sciences, positivism.

Giriş

Afrika kıtası XIX. yüzyılın son çeyreğinden XX. yüzyılın ortalarına kadar Avrupa devletlerinin sömürge yönetimi altında kalmıştır. Literatüre bakıldığında, sömürgeciliğin başlamasından kıtanın bağımsızlığının ilk yıllarına kadarki dönem aralığında konu üzerinde yapılmış ilk ve özgün çalışmalarda bu sömürgeciliğin sebepleri siyasi, ekonomik ve sosyal faktörlerin yanı sıra uzun ve kısa süreçte birbirini etkileyen muhtelif faktörlerle açıklanmaktadır. Afrika'nın sömürgeleştirilmesinde ekonomik faktörlerin¹ ön plana çıkmasıyla birlikte, kıta paylaşımının sadece bu üç ana faktöre indirgenemeyeceği muhakkaktır.² Sözü edilen faktörlerden ziyade bu dönem Avrupa sömürgeciliğinin içinde çok daha köklü ve karmaşık bir mekanizmanın işlediği ve Avrupa'da adeta bir din haline gelen bilimden meşruiyet kazandığı görülmektedir. XVIII. yüzyılda Aydınlanma Çağı olarak adlandırılan dönemde başlayan bilimsel gelişmeler, dünyanın sömürgeleştirilmesinde önemli rol üstlenmiştir. Bilimin XIX. yüzyıl boyunca bir yandan Avrupa ülkelerine siyasi, ekonomik, sanayi ve askeri alanlarda ilerlemeler sağlarken, öte yandan Avrupa kimliğinin oluşması ve medeniyetinin üstünlük algısı ve karşısında öteki uygarlıkların aşağılık/astlık algısının doğmasını da beraberinde getirmiştir.

Bu dönemde Batı'da yapılan bilimsel çalışmalar bilgi üretiminden ziyade sonraki yıllarda Batı'nın öteki toplumlar üzerindeki hegemonya arzularına hizmet edecektir. Bu amacın gerçekleştirilmesi için XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Avrupa dışı yani öteki toplumların Avrupalı ırkından (daha geniş bir tabirle beyaz ırktan) farklılığı ve aşağılık algısı ortaya konmuştur. Bu algı felsefeden antropolojiye, biyolojiden sosyolojiye kadar tutarlı ve birbirini tamamlayacak şekilde işlenmiştir. Öteki toplumların Avrupa ırkından farklılığı ve aşağılık algısı, önce filozoflar tarafından dillendirilirken, pozitivism akımın devreye girmesi üzerine antropolog ve biyologlar tarafından deneylerle kanıtlanmaya çalışılarak sa-

1 XIX. yüzyıl Avrupa sömürgeciliğinin ekonomik faktörleri öne çıkaran çalışmalar için bakınız: V. I. Lenin, *Imperialism: The Highest Stage of Capitalism*, Sydney, Resistance Books, 1999; Nikolai Boukharine, *L'économie mondiale et l'impérialisme: Esquisse Economique*, Paris, Editions Sociales Internationales, 1928; J. A. Hobson, *Imperialism. A Study*, University of Michigan, 1971.

2 Sömürgeciliğin muhtelif faktörlerini ele alan çalışmalar için bakınız: Eric J. Hobsbawm, *The Age of Empire: 1875-1914*, New York, Vintage Books, 1989; Frederick Cooper, *Le Colonialisme en Question: Théorie, Connaissance et Histoire*, Paris, Payot, 2010; Marc Ferro, *Histoire des Colonisations, des Conquêtes aux Indépendances: XIII-XXe Siècle*, Paris, Editions du Seuil, 1994.

vunulmuştur.³ Dönemin başta biyoloji olmak üzere antropoloji ve sosyoloji gibi bilimleri, pozitivistimin getirdiği deney ve kanıtlara dayalı bilimsel yöntemler temelinde kurulmuştur. Teoloji ve manevi metafiziğe karşı çıkan pozitivistim akımı, Avrupa'daki skolastik geleneği sarsarak bilimi bir din haline getirmiştir.⁴ Avrupa medeniyetinin üstünlük algısı, XIX. yüzyıl boyunca pekiştirilerek öteki toplumlar, başta Afrika'da olmak üzere diğer Asya ve Okyanusya gibi deniz ötesi bölgelerde yaşayan ve o dönemin algısına göre aşağı olarak tanımlanan sözde ilkel toplumların medenileştirilmesi için, toprakları Avrupalı devletler tarafından işgal edilerek sömürgeleştirilmesine geçerli gerekçe yapılmıştır.

Buradan hareketle çikarsız ve tarafsızlık ilkelerine dayanan *Scientism*'in (bilimselciliğin) bir faktör olarak nasıl XIX. yüzyıl sömürgeciliğine hizmet ettiği sorusu karşımıza çıkmaktadır. Bu soru aynı zamanda bu makalenin hipotezini teşkil etmektedir. Türkiye'deki literatüre baktığımız zaman önceki yüzyıllarda Batı'da yapılmış Oryantalizm araştırmalarına yöneltilen eleştirel çalışmalarla soruya kısmen cevaplar arandığı görülmektedir. Edward Said'in izinden giden bu eleştirel çalışmalar, Batı'da üretilen Doğu ile ilgili bilgilerin yani doğu biliminin sömürgecilikle bağlantılı olduğunu ve Doğu'yu Batı hegemonyasına açma yönünde hizmet ettiğini ileri sürmektedir.⁵ Ancak Afrika'yı içine almayan bu çalışmalar Türkiye ile sınırlı kalmıştır. Yine de yabancı literatürde postkolonyal çalışmalar çerçevesinde önceki yüzyıllarda Batı'da yapılmış Afrika çalışmaları (Africanism) ve Afrika'ya dair üretilmiş her türlü bilgi benzer eleştirel yaklaşımla ele alınmaya başlanmıştır.⁶ Araştırmamız da ağırlıklı olarak bu çalışmalara

3 Gérard Leclerc, *Anthropologie et Colonialisme. Essai sur l'Histoire de l'Africanisme*, Paris, Fayard, 1972.

4 Michel Bourdeau, "Auguste Comte et la Religion Positiviste : Présentation", *Revue des sciences philosophiques et théologiques*, c. 87, 2003/1, s. 5-21.

5 Yücel Bulut, "Oryantalizm", *TDVİA*, c.33, s. 436. Oryantalizm çalışmalarına yönelik eleştiriler için bakınız: F. Keyman, M. Mutman ve M. Yeğenoğlu (derl.), *Oryantalizm, Hegemonya ve Kültürel Fark*, İletişim Yayınları, 1996; İsmail Süphandağı, *Batı ve İslam Arasında Oryantalizm*, Gelenek Yayıncılık, 2004; Abdullah Metin, *Oksidentalizm İki Doğu İki Batı*, Açılım Kitap, 2013; Erol Anar, "Aydınlar ve Avrupa Merkezli Yabancılaşma", *Özgür Üniversite Forumu*, c. 1, sayı 2, 1998; Oğuz Adanır, "Occidentalisme!", *Doğu Batı Dergisi*, sayı 14, 2001; Erdinç Ahlatlı, "Bir Oksidentalizm Çağrısı: Oryantalizmi Yeniden Okumak: Batı'da İslam Çalışmaları Sempozyumu", *Marife*, yıl 2, sayı 3, 2002; Murat Ağarı, "Oryantalist Tarihçiliğe Karşı Oksidental Tarihçilik, Çevresi ve Uygulanabilirliği", *Marife*, yıl 6, sayı 3, 2006.

6 Bu çalışmalardan V. Y. Mudimbe'nin 1988 yılında yayımlanan *The Invention of Africa, Gnosis, Philosophy and the Order of Knowledge* adlı eseri zikredilmelidir. Mudimbe, eserinde modern Afrikalı düşünürlerin bir Afrika felsefesi bina etmeye çalışırken sömürgeci literatür kaynakları üzerine dayandıklarını göstermektedir. Bundan dolayı yazara göre Avrupa bilimle-

dayanmakla beraber Afrika'nın sömürgeleştirilmesi sürecinde bilimin nasıl bir rol üstlendiğini ele almasıyla farklılık gösterecektir.

İrk Teorileri: Sömürgeciliğin Meşrulaştırılması

Avrupa devletlerinin XVI. yüzyılda Amerika kıtasını sömürgeleştirmek için bölgeye Hristiyanlığı yayma gerekçesi nasıl ki sözde meşruluk getirmişse; XVIII. ve XIX. yüzyıllarda kurumsallaşarak adeta bir din haline gelen bilim de Afrika'nın sömürgeleştirilmesini meşrulaştırıp sömürgeciliği teşvik etmesi bakımından önemli bir faktör teşkil etmiştir. XIX. yüzyılın Avrupa sömürgeciliği, meşruiyetini bilimsel ırk söylemleri zeminine dayandırmaktadır. Afrika'nın sömürgeleştirilmesine kadar götürülen ilk ırksal söylemler ve ırkların hiyerarşik sınıflandırılması fikirleri, Aydınlanma Çağı olarak adlandırılan dönemde yeryüzündeki canlı türlerinin derlemesi yapılırken; toplumlar arasındaki fiziksel, siyasi ve kültürel farklılıkları açıklığa kavuşturmak amacıyla doğa bilimci, antropolog ve felsefeciler tarafından ortaya atılmıştır. Her ne kadar bu dönemdeki ırk çalışmaları bilim adına yapılmış ve amaçları doğa, insan ve toplumları bilmeye yönelik olmuşsa da ileri sürülen “ırksal üstünlük, gerekçeler ve medeniyet” savları doğrudan veya dolaylı olarak Afrika'nın sömürgeleştirilmesinin “haklılaştırılmasında” Avrupa toplumu ve siyasetçilerine meşruiyet sağladığı söylenebilir.

İnsanın yaratılışı/türeyişi ve ırklar üzerine söylemlerin evrimi XVIII. yüzyıl öncesinde de teolojinin bir konusu olarak teorik anlamda var olagelmiştir. Bununla birlikte sömürgeciliği ve ideolojisini bilimsel olarak meşrulaştırmayı sağlayan ırksal teoriler XVIII. yüzyılda şekillenmeye başlamıştır. Aydınlanma Çağı ile başlayan ve pozitivizmle kurumsallaşan modern ırksal düşünceler, ırk hiyerarşisi ve ırkların biyolojik olarak ayrıştığı inancıyla farklılaşmıştır. Skolastik geleneğin tersine insanın da yeryüzünün diğer varlıkları gibi bilimin nesnesi haline geldiği bu dönemde, doğa tarihini araştıran bilim adamlarının gayretleri, yaşayan bütün varlık ve cinslerin evrensel bir sınıfsal kaide çerçevesinde isimlendirilerek listelenmesi, tasvir edilmesi ve sınıflandırılmasına yönelmiştir.⁷ Bu mantığa göre, doğa tarihinde insan türleri de fizyonomik karakterleri açısından beyaz, siyah, zeytin ve bakır renklerine çalan insanlar şeklinde ayrılarak listelenecektir. Bilim

rinin Afrika hakkındaki birikiminin dayatmasına vurgu yaparak Afrika'nın Avrupalı ve Afrikalıların bir ortak icadı olmuştur. Mickaël Vaillant'nın da ırklar üzerine savunduğu ve bizim de oldukça istifade ettiğimiz “Race et Culture. Les Sciences Sociales Faceau Racisme” adlı doktora tezi, ırkların kategorize edilerek sınıflandırılmasında Avrupa bilimlerinin rolüne dair önemli malumat vermektedir. Ayrıca Achille Mbembe de *Critique de la Raison Nègre* ve *On the Post-Colony* başlıklı eserlerinde ırk ve tarih ekseninde yeni paradigmalara sunmaktadır.

7 Michel Foucault, *Les Mots et les Choses*, Gallimard, 1966, s. 138.

adamlarını ihtilafa düşüren insan türlerindeki renk, fiziksel, politik ve kültürel farklılıkların kaynağı ise çevre ve iklime dayandırılmıştır.⁸

İsveçli Carl Von Linne (1707-1778), *Systema Naturae* adlı eserinde tüm insanların tek bir kökten geldiğini (Monojenizm) kabul etmesiyle birlikte, *homo sapiens* insan türlerini ortaya koyarak her birine has fiziksel, ruhsal, örfi ve ahlaki özellikleri tasvir etmiştir. Hem anatomik özellikler hem de ruhsal ve kültürel betimlemelerle karşılaştıran Linne, özgür ve yasa koyucu beyaz insan ile köle ve vahşi siyah ırkları arasında ciddi fiziksel ve kültürel mesafe olduğu çıkarımına varıp, bu iki ırkın aynı kökenden geldiğine kani olmadığını ifade ederek *Monojenist* (tek köktencilik) tezinde tereddüde düşmüştür.⁹ Fransız doğabilimci ve biyolog Leclerc de Buffon (1707-1788) ise, insan türünün tek kökten gelmesine rağmen türün içinde uslamlama derecesine göre medeniyetten barbarlık ve vahşiliğe kadar farklılık gösteren bir hiyerarşinin olduğunu kabul etmektedir. 1749 yılında yayımlanan *De l'homme* adlı eserinde bir vahşi insanın, uslamlayan medeni insanın bir arketipi olmadığı gibi vahşi insanın medeniyetin en önemli özellikleri olan ustan yoksun, yozlaşmış halde yaşayan bir varlık olduğunu öne sürmüştür.¹⁰ Irkların fiziksel özellikleri ile ahlakı birbirinden ayırmayarak ahlaksızlığı fiziksel çirkinliğin yansıması olarak gören Buffon, aynı eserinde Afrikalıların siyah ve güçlü oldukları gibi vahşi ve kaba olduklarını ifade etmiştir.¹¹ Buffon bir yandan sömürgeciliğin kıyıcı ve acımasız uygulamalarına karşı çıkarken öte yandan sömürgeciliğin eğer asıl amacı, insanlığını yitiren vahşilerin medenileştirilmesiye kabul edilebilir kanaatini serdetmiştir.¹²

Yukarıda ifade edilen tezi savunan Aydınlanma Çağı antropolojisi, ırklar arasında ve özellikle “beyaz” ile “siyah” ırklar arasında sadece fiziksel bir mesafe değil, kültürel bir hiyerarşinin de olduğunu iddia ederek, medeni Avrupalı ırkın estetik ve ahlaki açıdan vahşi siyah ırktan üstün olduğu öğretilerini yaymaya baş-

8 Denis Diderot, “Encyclopédie”, *Encyclopédie, ou Dictionnaire Raisonné des Sciences, des Arts et des Métiers*, v. 8, 1751-1765, s. 260.

9 *Monojenizm* insan türünün tek kökten geldiğini savunan bilimsel akım. Mickaël Vaillant, “Race et Culture. Les Sciences Sociales Face au Racisme. Etude Comparative de la genèse et des modalités de la rupture épistémologique de l'école durkheimienne et de l'école de Chicago avec la pensée racialisée (fin XIXème siècle – 1945)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), IEPP, 2006, s. 64.

10 Georges-Louis Buffon, *De l'homme* (1749), ‘dan nakleden : Mickaël Vaillant, *a.g.t.*, s. 66.

11 Michèle Duchet, *Anthropologie et Histoire au Siècle des Lumières*, Editions Albin Michel, 1995, s. 258-260.

12 Paul Sadrin, “Buffon, De l'homme, présentation et notes de Michèle Duchet”, 1971. In: *Dix-huitième Siècle*, n°5, 1973, Problèmes actuels de la recherche, s. 433.

lamıştır. İnsan ve ırklar üzerine incelemelerin ana çerçevesi haline gelen bu teoriler giderek sosyal ve doğa bilimlerinde yer edinmiş ve XIX. yüzyılda gelişerek etkisini sürdürmüştür.

İnsanların birden fazla kökten geldiğine inanan İskoçyalı felsefeci David Hume'a (1711-1776) göre, Siyah Afrikalı ırk başta olmak üzere, diğer insan türleri doğal olarak Avrupalı beyaz ırkın altında oldukları tespiti doğal karşılanmalıdır. Beyaz ırkın medeniyeti kadar gelişmiş bir medeniyetin hiçbir yerde görülmediği gibi, öteki ırklarda ne sanayi ne sanat ne de bilim gelişmiştir. Ampirist felsefeye göre hareket eden Hume, Büyük Britanya'nın o dönemde sahip olduğu sömürgelerde ve Avrupa'nın çeşitli merkezlerinde bulunan siyah kökenli kölelerin hiçbirinde zeka izine rastlanmadığını, oysa Avrupalı beyazlarda eğitim görmemiş en alt sınıflardan birisinin bile bütün mesleklerde temayüz ettiğini ileri sürerek, beyaz Avrupalı ırkın siyah ırktan üstün olduğuna dair düşüncelerini ortaya koymuştur.¹³ İngiliz tarihçi Edward Long (1734-1813) da *History of Jamaica* adlı eserinde, siyahların 150 yıldır Jamaika'da bulunmalarına rağmen ne fiziklerinde ne de akıllarında bir değişiklik olmadığını yazarak David Hume'un fikirlerini benimsemiştir.¹⁴

XIX. yüzyılda, soyut yaklaşımlara nispeten daha somut delillerle insan yaşamını sadece dışını değil, içindeki organlarının işleyişini de inceleyen *biyoloji* biliminin gelişmesi, ırklar teorilerinde dönüm noktasını oluşturmuştur. Zira, biyoloji bilimiyle insanın doğrudan insan olarak yaratıldığı ön kabulü terk edilerek, insanın zaman içerisinde evirildiği teorisine geçilmiştir. Biyolojinin etkisiyle doğa ve beşeri bilimlerde artık, insanlar ve toplumlar arasındaki farklılıkların biyolojik sebepleri aranmaya başlanmıştır. Irksal teoriler XIX. yüzyılda tarihsel söylemden biyolojik anlayışa geçişiyle insanoğlunun çeşitliliği ve kimlik karakterlerinin değişmezliği üzerine odaklanmıştır. Irkların eşitsizliği ve irksal biyodeterminizm çerçevesinde yapılandırılan bu anlayış XIX. yüzyılda yeni irksal ideoloji ortaya çıkaracaktır.¹⁵

Biyolojiye dayanan ilk teoriler, ırklar arasındaki fiziksel, ruhsal ve kültürel gibi farklılıkların ve aralarındaki üstünlük ve hiyerarşik sıralamanın insanın birden fazla kökten gelmesinden kaynaklandığını savunarak, biyolojik determinizme bağlamıştır. Bu teorisyenlerden Fransız irksal antropolojisinin kurucusu Paul

13 Emmanuel Chukwudi Eze (ed), *Race and the Enlightenment*, Cambridge'den nakleden Michaël Vaillant, *a.g.t.*, s. 69.

14 Michaël Vaillant, *a.g.t.*, s. 70-71.

15 Detaylı bilgi için bakınız; Colette Guillaumin, *L'idéologie Raciste. Genèse et Langage*, Paris, Actuel, Mouton, 1972.

Broca (1824-1880), arkeoloji araştırmalarının sonucunda elde ettiği insan kalıntı-
larının kafatası ölçüleri ve beyin hacimlerine (*kranyoloji*) dayanarak insanın zihni
ve düşünsel becerileri üzerine genel bir teori ortaya atmıştır. Alınan bu ölçülerden
yola çıkan Broca'ya göre bir beyaz Avrupalının ve bir siyah Afrikalının kafatası
ve beyinleri arasındaki hacim ve ağırlık farkları, Avrupalı beyaz ırkın üstünlüğü-
nü kanıtlamaktadır.¹⁶ Paris Antropoloji Topluluğu ve Paris Antropoloji Okulu'nda
kurumsallaştırılan bu kranyolojik yöntemler, doğa bilimlerine ve beşeri bilimlere
yayılarak insan ve toplum farklılıkları konusunda kullanılan en önemli yöntem
haline gelmiştir.

Fransız siyasetçi-yazar Arthur de Gobineau (1816-1882), Antropolojinin insa-
nölçümü (antropometri) yöntemlerine dayalı kabullerinden hareketle, 1853-1855
yıllarında yayımlanan *Essai sur l'Inégalité des Races Humaines (Beşeri Irkların
Eşitsizliği Üzerine Deneme)* adlı eserinde, ırkların biyolojik olarak farklı olduk-
ları gibi bu ırkların düşünsel becerilerine göre eşit olmadıklarını da savunmuştur.
Ona göre ırklar, fiziksel ve zihinsel yetenekleri kan kalitesine bağlı olduğundan
dolayı, düşünce bakımından da birbirlerine eşit değildir. Dolayısıyla üstün Av-
rupalı ırkın, diğer aşağı ırklarla melezlenmesi halinde yozlaşacağını ve saflığını
kaybedeceğini ileri sürmüştür.¹⁷ Irklar arasındaki biyolojik eşitsizlik doktrinini
benimseyen Fransız Gustave Le Bon'a (1841-1931) göre ise, üstün Avrupalı ırkı
ile aşağı ırk olan Asyalı ve siyah Afrikalı ırklar arasındaki farkın uçurum büyük-
lüğünde olduğunu ve bu aşağı ırkların uslamlamaya yatkın olmadıkları gibi kritik
düşünce ve yenilikten de yoksun oldukları tespitinde bulunur. Le Bon, aşağı ırk
olarak nitelendirdiği siyah Afrikalıların, ne kadar Avrupa medeniyeti eğitimi gör-
seler de normal bir Avrupalı seviyesine ulaşamayacaklarını zira, biyolojik gerek-
çelerden dolayı aşağı olarak kalmaya mahkûm olduklarını savunmuştur.¹⁸

XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra Darwinizm teorilerinin hâkim olmaya
başlamasıyla beraber, Avrupa düşüncesindeki siyah Afrikalı ırkın, ırklar
hiyerarşisindeki sırası değişmemiştir. Charles Darwin'in (1809-1882) *Türlerin
Kökeni ve İnsanın Türeyişi* adlı eserlerinde ortaya attığı doğal seçilim ve evrim
teorileri, ırklar arasındaki mücadele, üstünlük ve egemenliği başka bir boyuta
taşımıştır. Darwin'e göre, canlılar arasında bir yaşam mücadelesi olduğu ve bu

16 Gilles Boëtsch, "Sciences, Savants et Colonies", in Sandrine Lemaire (der), *Culture coloniale
1871-1931* Autrement, "Mémoires/Histoire", 2003, s. 59.

17 Daniel Ducharme - Paul Eid, "La Notion de Race dans les Sciences et L'imaginaire Raciste :
La Rupture est-elle Consommée?" Web no 24 de *l'Observatoire de la génétique* (Septembre
– Novembre 2005), (IRCM) <http://collections.banq.qc.ca/ark:/52327/bs58374> (Erişim Tarihi:
07.12.2019).

18 Mickaël Vaillant, *a.g.t.*, s. 100.

mücadelede, doğa kanunu gereği, biyolojik olarak en yetenekli/becerikli olanlar üstün çıkacaklardır. Savunduğu bu teorilerle Darwin, insanlar ve toplumlar arasındaki mücadelelerde güçlü olanın güçsüz olana tahakküm etmesinin doğal ve meşru görülmesinin önünü açmıştır.¹⁹ Darwin evrim ve doğal ayıklanma teorilerinde açıkça ırklar sıralaması ve hiyerarşisi yapmamışsa da mevcut ırklar ölçülerek kıyaslandığında, aralarında fiziksel ve zihinsel farklılıkların olduğunu ortaya koymuştur. İnsan türlerinin ortaya çıkışı, ahlaki ve sosyokültürel gelişiminin, medeniyet bakımından kronolojisinin çıkarılması ve aşamalarını açıklaması dolayısıyla doğrudan veya dolaylı olarak ırklar arasında bir hiyerarşinin olduğu inancını pekiştirmiştir. Evrim çağlarını ilkel, barbar ve medeni olarak üçe ayıran Darwin, siyah Afrikalıları sevinçli ve konuşkan hallerinden dolayı medeni Avrupalıya göre vahşi olarak nitelendirmiştir.²⁰

Evrim teorilerine istinaden yola çıkan İngiliz felsefeci sosyolog Herbert Spencer'in (1820-1903) toplumlar üzerine çalışmaları, Charles Darwin'in teorilerinin sosyolojik boyutu niteliğindedir. Evrimci sosyolog Spencer'e göre toplumların evrimi ve sınıflandırılması, toplumsal organik olayların incelenmesinden geçer. Irkları ilkel ve medeni olmak üzere ikiye ayırarak, aralarında mevcut bir biyolojik ve kültürel eşitsizlik olduğuna inanan Spencer, Darwin'in evrim, doğal ayıklanma ve yaşam mücadelesi teorilerini toplumsal boyuta taşıyarak XIX. yüzyılın sonlarına doğru hâkim olmaya başlayan "Sosyal Darwinizm" doktrininin temelini atmıştır. Bu sosyo-biyolojik doktrine göre; tarih ve toplumsal ilişkiler, insan ve toplumlar arasında yaşanan ve en yatkının başa çıkıp egemen olduğu yaşam mücadelesiyle ayarlanmaktadır.²¹ Dolayısıyla savaşlar, emperyalizm ve sömürgecilik toplumların var olma mücadelelerinden bazılarıdır. Bu bağlamda aşağı ırkların gittikçe üstün ırkların yararına yok olacağını savunan Sosyal Darwinizm doktrini, bir bakıma gerek Avrupa ülkelerindeki toplumsal eşitsizliği gerekse sömürgecilik gibi Avrupalıların okyanus ötesi halklar üzerindeki egemenlik emel ve haklarını meşru kılma mahiyetindedir.

XVIII. yüzyılın "Aydınlanma" felsefesinden başlayan ve XIX. yüzyıl boyunca antropoloji ve biyolojiye kadar yayılan ırk teorileri genel olarak bütün ırkların sınıflandırmasıyla birlikte, aşağı ırk olarak tanımlanan siyah Afrikalı ırk hakkındaki algıların pekişmesini sağlamıştır. Esasında ırk teorileri sadece tanımlamakla sınırlı kalmayıp üstün ırkların aşağı ırklar üzerinde hakları

19 Gérard Molina, "Charles Darwin et la Question du Racisme Scientifique", *Presses Universitaires de France, Actuel Marx*, no 38, 2005/2, s. 32.

20 Mickaël Vaillant, *a.g.t.*, s. 181.

21 *A.g.t.*, s. 189.

olduğunu savundukça, bu ideolojinin bilimden siyasete kaymasını sağlayarak, Afrika'nın sömürgeleştirilmesine meşruiyet kazandırmıştır. Siyah Afrikalı ırk üzerine yapılan teoriler zaman içerisinde Avrupa toplumunun kolektif hafızası ve siyasetçilerin zihinlerinde, geri kalmış, ilkel ve barbar bir Afrika algısı yaratmıştır. Dolayısıyla Avrupa'nın kıtaya müdahale ederek, himaye veya sömürge şeklinde Afrikalı toplumları eğitilerek evrilmelerini ve medeniyete ermelerini sağlaması bir vazife olarak görülmeye başlanmıştır.²²

Bilimin, teorilerle kültür ve medeniyetin ne olduğu ve neyi ifade ettiği, ırkların hiyerarşisiyle hangi toplumun medeni veya barbar olduğunun çerçevesini belirlemesi, sömürgeciliği ve sömürgeleştirilen bölgelerin kaynak ve halklarının istismarını meşrulaştırırken; özgürlük ve insan haklarının evrensel insanı esasları olarak savunulan Aydınlanma Çağı Avrupa felsefesini de temize çıkarmaktadır. Barbar, ilkel veya aşağı ırk Afrika algısı bilimsel diskur yoluyla zihinlere aşılacak soyut bir kurgudan somut gerçekliğe dönüştürülmüştür.²³ XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Batı medeniyetinin üstünlük algısına kapılan Avrupalı siyasetçi ve devlet adamları, bilimsel gerekçelerle haklı olduklarına inanarak, sömürgecilik politikalarını desteklemek amacıyla artık Afrika kıtasının medenileştirilmesi gerektiği düşüncelerini konuşmalarında açıkça dillendirmeye başlamışlardır.²⁴

Onlara göre, medeni beyaz adamın Afrikalıları başta olmak üzere bütün aşağı toplumlara karşı bir yükümlülüğü ve bir medeniyet vazifesi vardır (*Fardeau de l'Homme Blanc et la Mission Civilisatrice*).²⁵ Böylece bu dönemde Avrupa'nın siyasi gündeminden düşmeyen Afrika'nın medenileştirilmesi meselesi doğrultusunda kurulan özel dernek ve devlet kuruluşları harekete geçmiştir. Brüksel'de 1876 yılında Kral II. Léopold (1835-1909) tarafından düzenlenen Uluslararası Coğrafya Konferansının ana gündem maddelerinden biri de Afrika'nın araştırılması ve medenileştirilmesi olmuştur.²⁶ 15 Kasım 1884 tarihinde

22 Paul Le Roy Beaulieu, *De la Colonisation chez les Peuples Modernes*, Paris, Guillaumin, 1891, s. 842.

23 Bu konuda detaylı bilgi için bakınız: Valentin Y. Mudimbe, *The Invention of Africa, Gnosis, Philosophy and the Order of Knowledge*, Indiana University Press, 1988.

24 Bu konuya ilişkin örnek çalışma için bakınız: Cafer Talha Şeker, *Kenya'nın Müstemleke Tarihi Afrika'da Kolonyalizmin iki Silahı: Din ve Sermaye*, Kaknüs Yayınları, 2016.

25 Bkz. Fransız konsey başkanı ve milletvekili JulesFerry'nin 28 Temmuz 1885 tarihinde meclisteki konuşması <https://www2.assemblee-nationale.fr/decouvrir-l-assemblee/histoire/grands-discours-parlementaires/jules-ferry-28-juillet-1885>.

26 L.-H de Laharpe, "L'exploration et la civilisation de l'Afrique centrale", In: Le Globe, *Revue genevoise de géographie*, tome 140, 2000; Cent ans d'exploration à Genève, l'Afrique au tournant des siècles, s. 139-168.

de Alman Şansölyesi Bismarck başkanlığında Berlin'de toplanan ve Afrika'nın kaderini belirleyen Berlin Konferansı'nın, kıtayı bilim, ticaret ve medeniyete açmak amacıyla düzenlendiğine dair konferans davetiyelerinden temsilcilerin konuşma ve sunumlarına kadar ve konferans sonrasında imzalanan genel akdinde açıkça ifade edilmektedir.²⁷

Uygulamalı Bilimlerin Doğuşu ve Sömürgecilik: Coğrafya Örneği

Bilimin sömürgeci faaliyetleriyle bariz bir şekilde bağlantılı olduğu ilk örneklerden biri Napolyon'un 1798 yılında Mısır işgali sırasında görülmüştür. Mısır'ı işgal eden Napolyon Mısır Enstitüsü'nü kurmuş, beraberindeki bilim adamları ise Mısır'ın zenginliklerini tespit edip bunlardan istifade edebilmenin yollarını araştırmışlardır.²⁸ Napolyon bu girişimleriyle sömürgecilik yöntemleri ve uygulamalarına bir yenilik katmıştır. Bu bağlamda XIX. yüzyılın sonlarına doğru sömürgeleştirilen Afrika kıtası ve Avrupa'nın o dönemde egemen olduğu birçok bölgenin fetihleri dil bilimci, etnolog, haritacı, tıpçı ve antropolog gibi bilim adamlarının birlikteliği ve hizmetleri ile gerçekleştirilmiştir. Emperyalizm politikalarının bilimsel inançla meşrulaştırılmasından sonra kimi bilimler bununla sınırlı kalmayıp sömürgecilik ile iç içe girerek uygulanmasında fiilen sömürgeci aktörlerin hizmetinde yer almaya başlamıştır. Özellikle coğrafya gibi bilimler sömürgeciliğin bir aracı olarak sömürgeleştirilen bölgelerin su kaynakları, sömürgecilerin çevre ve iklimle uyum sağlamaları ve yerel halkların kültürleri üzerine araştırmaya önem vermiştir.²⁹ Edward Said'in (1935-2003) *Oriyantalizm ve Kültür ve Emperyalizm* eserlerinde tanımladığı gibi "Sömürgecilik, Coğrafya'nın" önemli rol üstlendiği mekânsal bir tahakküm harekâtıdır.³⁰

XIX. yüzyılda dünyanın Avrupa ülkeleri arasında paylaşılması sürecinde modern coğrafya bilimi başta olmak üzere zooloji, işletme ve yönetim bilimleri gibi sömürgeciliğe has ve sömürgeciliğe hizmet edecek bilimler ortaya çıkmıştır.³¹ Avrupa'nın merkezleri genel olarak ve Fransa'da özellikle sömürgeciliğe hizmet

27 *Afrika-ı Garbi İşlerine dair Berlin'de Mün'akid Konferans Mazbatalarının Tercümesidir*, İstanbul, Dersaadet Matbaa-i Osmani, 1302.

28 Hilal Görgün, "Mısır", *TDVİA* c. 29, s. 569.

29 Pierre Singaravélou, *Professer l'Empire* (M'hamed Oualdi, Pierre Singaravélou, *Professer l'Empire. Les "sciences coloniales" en France sous la IIIe République, Revue d'histoire du XIXe siècle*, 44, 2012, <http://journals.openedition.org/rh19/4283>), (Erişim Tarihi: 12.11.2019).

30 Pascal Clerc, "La géographie coloniale" en France, *Terra Brasilis (Nova Série)* c. VIII, 2017, <http://journals.openedition.org/terrabrasilis/2043>, (Erişim Tarihi: 14.12.2019).

31 Christophe Christophe Bonneuil, *Des savants pour l'Empire, la structure des Recherche Scientifiques Coloniales au Temps de la Mise en Valeur des Colonies Françaises 1917-1945*, Paris, ORSTOM Editions, 1991.

etme doğrultusunda sömürge enstitüleri kurulurken okul ve üniversitelerde sömürgeciliğe dair dersler de verilmeye başlanmıştır. Fethedilen bölgelerde sömürge yönetimi kurulmasının ardından bu bilimler kurumsallaşarak toprakların yer altı ve üstü kaynaklarının sondaj ve envanterini yapmak, sömürgelerin haritalarını çizmek, yerel halkların kültürü ve medeniyetlerini araştırarak emperyal gücü ve yönetiminin muhtemel sorularına cevap aramak gibi hedefler de edinmişlerdir. Bu çerçevede sömürgeleri daha iyi değerlendirmek amacıyla bilimi kullanarak yeni bilim politikaları devreye sokmuşlardır. Artık sömürgelerde kurulacak okul ve enstitülerde yerli zirai ve madeni kaynaklar, Avrupalılar için iklim şartları ve hastalıklar, yerli toplumların yetenekleri, becerileri ve getirilen Avrupa medeniyetine uyum sağlama kapasiteleri ele alınarak yerinde incelenmeye başlanmıştır.³²

Coğrafya bilimi XIX. yüzyılda kurumsallaşırken yeryüzü keşifleriyle doğa ve beşeri bilimlerini temellendirmeye yönelik fizikî ve beşeri coğrafyasının çerçevesini belirleme gibi amaçları hedefliyordu. Ancak devletlerin emperyalizm ve sömürgecilik politikalarıyla yakın bağlantısı dolayısıyla yüzyılın son çeyreğinde sömürgecilik ve emperyalizmin aracı ve bilim kolu haline gelmiştir. Fransa örneğine bakıldığında daha 1863 yılında bilim insanı Jules Duval (1813-1870), ilk defa coğrafya bilimini kolonyal meseleleriyle bağdaştırarak etkin sömürgeciliğin ancak sağlam coğrafi bilgilerle gerçekleşebileceğini öne sürmüştür. Ona göre yeni Coğrafya bilimi, amacı eskisinden farklı olarak yeryüzündeki yerleri araştırarak anavatan ve beyaz ırkı için nerelerde yararlı, verimli ve elverişli sömürge olduğunu göstermelidir.³³ Coğrafi bilgilere verilen önem çerçevesinde *Sömürgeci Coğrafya* adı altında yeni bir coğrafya eğitimi ve bir disiplin alanı ortaya çıkacaktır. 1870’li yıllardan itibaren Coğrafya bilimi *Keşif Coğrafyası*, *Tropikal Coğrafya* ve *Sömürgeci Coğrafya* gibi kategorilere ayrılmıştır.³⁴

Sömürgeci Coğrafya’nın Fransa’da akademik olarak şekillenmesi 1885 yılında Sorbonne’da bir uzmanlaşma alanının açılmasıyla başlamıştır. 1886’da Siyasal Bilimler Okulu’nda da bir Sömürgeci Coğrafya kürsüsü açılmıştır. Bununla birlikte, Sömürgeci Coğrafya’nın kuruluşu 1893 yılında Sorbonne Edebiyat Fakültesinde Marcel Dubois (1856-1916) başkanlığında bir Sömürgeci Coğrafya kürsüsünün açılışına atfedilmektedir. Bu tarihten sonra Sömürgeci Coğrafya dersleri ülkenin diğer üniversite, ticaret odaları ve lise eğitimine kadar yayıla-

32 Arthur Bordier, *La Colonisation scientifique et les Colonies françaises*, Paris, Reinwald, 1884, gallica.bnf.fr / BnF.

33 Pascal Clerc, *a.g.m.*, s. 3.

34 Paul Claval, “Les géographies de l’altérité : géographie de l’exploration, géographie coloniale, géographie tropicale, géographie du développement, géographie postcoloniale”, *Revista Universitaria de Geografía*, vol. 17, 2008, pp. 11-27.

rak artmıştır. 1899-1900 yılları arasında Fransa'daki yükseköğretimde verilen coğrafya derslerinin üçte biri sömürgecilik ve sömürge meselelerine odaklanmış bulunuyordu.³⁵ Amaç ise Jules Duval'ın belirlediği gibi coğrafi bilgileri elde ederek yeryüzünü araştırmak ve bu sayede kaynaklarını kullanmaktı. Zira coğrafya bilimi artık sadece bilimsel amaçlar değil aynı zamanda ekonomik çıkarı eğitim projelerinin merkezine alan faydacı eğilimleri de ortaya çıkarmıştır.

Bu bağlamda Fransız İkincil Öğretim Başkanı Charles Zévort'un (1816-1887) 1886 yılında altını çizdiği gibi Sömürgeci Coğrafya ekonomik çıkarı gözetilen bir disiplin olarak deniz ötesi toplumların ekonomik kaynakları, ticaret yolları, hammadde kaynakları ve doğal ürünlerinin çıkarılması ve kullanımı hakkında Fransa'ya bilgiler temin eden bir bilimdir.³⁶ Dolayısıyla bilimsel amaçlardan uzak Fransa'nın yayılcı politikalarına yol gösterici görevini üstlenen Sömürgeci Coğrafya sadece bir eğitim alanı değil, aynı zamanda ulusal çıkarı ve ulusal ekonominin büyümesine de katkı sağlayan bir disiplin haline gelmiştir. Bununla birlikte, sömürgelerin varlığını korumak amacıyla Sömürgeci Coğrafya'nın, sömürgeciliği siyasetçilerin ihtiraslarından kurtarıp bilimsel rasyonaliteye sokarak kendi bilimsel yasalarını ortaya koyması gerektiği ifade edilmekteydi. Bu çerçevede bilimselliği savunulan bu disiplinin felsefi ve pratik boyutu kazanması gerekecektir.³⁷ Bu dönemde Coğrafyanın yanı sıra Fransa'da tarih, iktisat, psikoloji ve etnoloji gibi yükseköğretim alanlarında da verilen sömürgecilik derslerinden dolayı sosyal ve beşeri bilimler, devletin sömürgecilik politikalarının bir ideolojik uzantısı haline almıştır.

Avrupalı antropolog ve biyologların ırksal teoriler üzerinden bir ideoloji oluşturarak zaman içerisinde sömürgeciliğe meşruluk getirdiği gibi coğrafya bilimcileri de Afrika kıtası başta olmak üzere dünyanın çeşitli bölgelerini gezerek sömürgeciliğin evriminde iki görev üstlenmiştir. Bir yandan, gezdikleri bölgelerdeki insanların hakkında bilgiler ve insan kalıntılarının numunelerini getirip antropoloji ve biyoloji bilimlerinin teorilerine materyal sağlarken; öte yandan, gezilen bölgelerin haritaları, iklimi, yaşanılabilirliği, toprak verimliliği, yer altı ve üstü kaynakları gibi coğrafi ve jeolojik bilgilerini siyasetçilere temin ederek sömürgeciliğe pratik bilgilerle hizmet etmiştir.³⁸ Deniz aşırı bölgeleri keşfetmek üzere, bu bağlamda sır gibi kalan Afrika kıtasının hinterlandı başta olmak üzere,

35 Pascal Clerc, *a.g.m.*, s. 4.

36 *A.g.m.*, s. 5.

37 Florence Deprest, "Qu'est-Ce Qu'un Géographe Colonial ? Jean Brunhes, l'irrigation et la géographie humaine (1894-1911)", *L'Espace géographique*, Berlin, c. 46, 2017/3, s. 265.

38 Gilles Boëtsch, "Sciences, Savants et Colonies", s. 56.

XIX. yüzyıl boyunca farklı tarihlerde Avrupa ülkelerinde coğrafya cemiyetleri kurulmuştur. Bu cemiyetler yoluyla bilimsel gelişmeye hizmet etmek amacıyla Avrupalı krallıklarının ve devletlerinin her biri kendi lehine ve çıkarları doğrultusunda coğrafya bilimci ve araştırmacıları Afrika'ya göndermeye başlamıştır.³⁹

İlk coğrafya cemiyeti Fransa'nın başkenti Paris'te 1821 yılında Coğrafya'yı bir bilimsel disiplin haline getirmek amacıyla ortaya çıkarken birkaç sene arayla 1827 yılında Berlin'de ve 1830 yılında ise Londra'da coğrafya cemiyetleri kurulmuştur. Paris Coğrafya Cemiyeti'nin tüzüğüne ilk maddesinde belirtildiği gibi cemiyet, Coğrafyanın gelişimi, dünyanın bilinmeyen bölgelerine seyahat düzenleme, ödülleri verme; bilim adamları, kâşif ve coğrafyacılarla irtibat kurma, eserler yayınlama ve haritaları çizmek gibi amaçlar doğrultusunda kurulmuştu.⁴⁰ Ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra Fransız Denizcilik Bakanı ve aynı zamanda cemiyetin başkanı Chasseloup-Laubat'ın girişimleriyle Paris Coğrafya Cemiyeti, Faidherbe, Francis Garnier ve Brazza'nın misyonları gibi Fransa'nın sömürgeci keşif faaliyetlerini destekleyerek yeni hedefler edinmiştir. Bu bağlamda 1870 ile 1879 yılları arasında Fransa'nın farklı şehirlerinde beş Coğrafya Cemiyeti kurulmuştur. Coğrafyacı ve bilim adamlarının yerlerine sanayici, işadamları ve askerlerin etkin rol almaya başladığı bu cemiyetler artık bilimsel amaçlardan uzak sömürgecilik çıkarları gözeterek Fransa'nın emperyalist politikalarının hizmetine girmiştir.⁴¹ Bu tarihlerde sadece Fransa değil Belçika ve Portekiz gibi sömürge ülkelerinde de benzer coğrafya cemiyetleri kurulmaya başlanmıştır.

Aynı dönemde keşif ve gezi sırasında toplanan bilgileri yayımlayacak yayınevleri ve coğrafya dergilerinin de Avrupa genelinde ortaya çıktığı görülmektedir. Afrika insanı, kültürü, yeraltı ve yerüstü zenginlikleri hakkında çıkan dergi, kronik ve eserler doğrudan Avrupa bilimine katkı sağlarken, dolaylı olarak da Afrika'nın sömürgeleştirilmesine zemin hazırlamıştır.⁴² Eserlerinde gezileri sırasındaki izlenimlerini aktarırken tek taraflı olarak dönemin beşeri bilimlerde hâkim ırksal anlayışa göre Afrika'yı betimlemiştirlerdir. Gezileri sırasında kıta hakkında

39 Robert Schnerb, *Histoire Générale des Civilisations : le XIXème Siècle l'Apogée de l'Expansion Européenne (1815-1914)*, PUF, s. 114.

40 Laura Péaud, "Faire discipline : la géographie à la Société de Géographie de Paris entre 1800 et 1850", *Carnets de géographes* [En ligne], 11, 2018, s. 2, <https://journals.openedition.org/cdg/1507>, (Erişim Tarihi: 19.04.2021).

41 Numa Broc, "Les sociétés de géographie, groupes de pression : Dominique Lejeune, Les sociétés de géographie en France et l'expansion coloniale au XIXe siècle", *Annales de Géographie*, c. 103, sayı 579, 1994. s. 533-534.

42 Bu dergilerin bazıları : *Bulletin de la Société de géographie de Paris*, *Journal of the Royal Geographical Society* ve *Gesellschaft Für Erdkunde'nin Die Erde* dergisi

elde edilen geleneksel, kültürel ve yapısal bilgiler Avrupalı antropolog ve biyologlara hem kaynak hem de kanıt olarak hizmet ederken; toprak, iklim ve nehirler gibi coğrafi bilgiler ise devlet adamlarının yayılmacı politikalarının yol haritası olmuştur.⁴³ Coğrafyacılar, istihbarat bilgileri şeklinde gerek jeolojik, gerek botanik ve gerekse etnografik bilgileri sömürgecilere temin ederek sömürgeleştirilen bölgelerin değeri hakkında bilgilendirme yapıyorlardı.⁴⁴

Sonuç

Sonuç olarak XIX. yüzyıl Avrupa yayılmacılığında özellikle Afrika'nın sömürgeleştirilmesinde, Batılı bilim ve bilim adamları fikir ve teorileriyle büyük bir rol üstlendiği görülmektedir. Önce felsefecilerin ırk üzerine söylemleriyle başlayan ırksal tanımlama ve sınıflandırma teorileri, pozitivizm akımının devreye girmesinin ardından bilimsel olarak kabul görmeye başlamıştır. Her ne kadar Batılı bilim adamları bunu yapmakla yeryüzünde yaşayan canlı ve türleri tanımlamayı amaçlamışsa da ırkların birbirinden üstün olduklarını iddia etmeleri ve ilkel, barbar ve medeni olarak sınıflandırmalarıyla zaman içerisinde Avrupa dışı ırkların ötekileştirilerek sömürgeleştirilmelerine meşruiyet kazandırmışlardır. Bu Avrupa merkezci ırksal söylemlere göre medeniyetin en üst seviyesinde bulunan beyaz Avrupalı ırk üstün olarak tanımlanırken siyah Afrikalı ırk ise ilkel ve barbar olarak medeniyetin en altına konumlandırıldı. XIX. yüzyıl boyunca gelişen antropoloji ve biyoloji çalışmalarında bu hiyerarşinin doğruluğu bilimsel delillerle kanıtlanmaya çalışılmıştır. Kullanılmaya başlanan antropometrik yöntemler ve anatomik incelemelerden alınan sonuçlara göre ırklar arasındaki farklılıklar sadece kültürel değil biyolojik olduğu ve hiyerarşinin biyolojik temele dayandığı gösterilmekteydi. Dolayısıyla Avrupalı ırkın zekâsıyla doğal olarak diğer ırklardan üstün olduğu kadar medeniyet bakımından da üstün olduğuna ilişkin rasyonel bir kanıt getirilmiştir.

Bu süreçte beyaz Avrupalı ırkın üstünlüğü ve Afrikalı başta olmak üzere öteki ırkların aşağılık algıları gazete, sergi, kitap, seyahatname, bilimsel ve popüler dergiler gibi yollarla Avrupa'nın kolektif hafızasına kazanmıştır. Öteki ırkların barbarlık ve medeniyetsizliğini kanıtlamaya çalışan bu bilimsel gelişmeler, üstün medeniyet adına bir hak ve vazife olarak bu ırkların sömürgeleştirilmeleri ve topraklarının fethedilerek işgal edilmesini zihinlerde meşru kılmıştır. Seyyah, kâşif

43 Angelo Barampama, "L'Afrique vue à travers les publications du Globe entre les années 1860 et 1910", *Le Globe, Revue genevoise de géographie*, c. 140, 2000, s. 21, http://www.persee.fr/doc/globe_0398-3412_2000_num_140_1_1419, (Erişim Tarihi: 14.12.2019).

44 Numa Broc, "Nationalisme, colonialisme et géographie : Marcel Dubois (1856-1916)." In : *Annales de Géographie*, c. 87, sayı 481, 1978, s. 326-333.

ve coğrafyacıların yolculukları sonucunda Avrupa'ya getirdikleri öteki insanların kalıntıları ve numuneleri bilim insanlarına yakından inceleme fırsatı sunarken diğer yandan bu kalıntıların ve tutsak kölelerin müze ve insan kafeslerinde sergilenmeleri “medeni” Avrupa'nın, öteki “barbar” toplumların karşısındaki gücü ve üstünlüğünün kamuoyuna bir göstergesi niteliğindedir. Bilim aracılığıyla oluşturulan bu algılar XIX. yüzyılın sonlarına doğru Afrika'nın bilim ve medeniyet adına sömürgeleştirilmesi meselesi, Avrupa siyaseti ve diplomasisinin gündemine taşınmasına neden olmuştur. Temelde insanlık ve tarafsızlık ilkelerine bağlı kurulan Batı bilimleri bir taraftan bilimi ileriye taşıırken diğer taraftan sömürgecilğe meşruiyet kazandırarak Avrupa yayılcılığına zemin hazırlamıştır. Dahası Coğrafya gibi bilimler sömürgecilik politikalarının hayata geçirilmesi ve işgal edilen bölgelerin işletilmesinde fiilen hizmet etmiştir.

XVIII. ve XIX. yüzyıllarda kurumsallaşan Avrupa bilimleri ve dolayısıyla düşünürleri söylemde insanlık ve tarafsızlık ilkelerine dayandıkları görünmekle birlikte pratikte Avrupa merkezci bir yaklaşımı benimsedikleri ve Avrupa'nın gerçeği çerçevesinde bilgi ürettikleri ortadadır. Zira Afrika örneğinde bazı felsefeci, antropolog ve biyologların siyah Afrikalı ırkın ilkel ve barbar olduğu ve Avrupalı ırkına göre aşağı olduğu teorileri, Afrika için geliştirilen sömürgecilik politikalarına doğrudan veya dolaylı olarak bilimsel meşruluk ve onay getirmiştir. Nitekim günümüzde de Batı bilimlerinin Batı dışı ülke ve toplumlara yönelik söylem ve teorilerinde insanlık ve tarafsızlık ilkelerini koruyup korumadığı meselesi tartışma konusudur. Zira siyasetten ekonomiye, toplumsal yaşamdan insan haklarına kadar Avrupa medeniyeti ve standartları dışındaki toplumlar Batı modeline göre ve Batı merkezci bir yaklaşımla ele alınmaktadır. Nasıl ki XVIII. ve XIX. yüzyıllarda medeni Avrupa karşısındaki toplumlar ilkel ve barbar şeklinde bir hiyerarşiye göre incelenmişse bugün de ilerlemiş, gelişmiş ve kalkınmış (developped) Batı karşısında geri kalmış ve az gelişmiş (underdevelopped) toplum ve ülkeler olarak Batılı kavram ve yöntemlerle bilimin konusu olmaktadır.

Kaynakça

Afrika-yı Garbî İşlerine dair Berlin'de Mün'akid Konferans Mazbatalarının Tercümesidir, İstanbul, Dersaadet Matbaa-i Osmani, 1302.

Barampama, Angelo, “L’Afrique vue à travers les publications du Globe entre les années 1860 et 1910”, *Le Globe, Revue genevoise de géographie*, c. 140, 2000, s. 21, http://www.persee.fr/doc/globe_0398-3412_2000_num_140_1_1419, (Erişim Tarihi: 14.12.2019).

Beaulieu, Paul Le Roy, *De la Colonisation chez les Peuples Modernes*, Paris, Guillaumin, 1891.

Boëtsch, Gilles, “Sciences, Savants et Colonies”, in Sandrine Lemaire (der), *Culture coloniale 1871-1931* Autrement, “Mémoires/Histoire”, 2003.

Bonneuil, Christophe Christophe, *Des savants pour l’Empire, la structure des Recherche Scientifiques Coloniales au Temps de la Mise en Valeur des Colonies Françaises 1917-1945*, Paris, ORSTOM Editions, 1991.

Bordier, Arthur, *La Colonisation scientifique et les Colonies françaises*, Paris, Reinwald, 1884, gallica.bnf.fr / BnF.

Boukharine, Nikolai, *L’économie mondiale et l’impérialisme : Esquisse Economique*, Paris, Editions Sociales Internationales, 1928.

Bourdeau, Michel, “Auguste Comte et la Religion Positiviste : Présentation”, *Revue des sciences philosophiques et théologiques*, c. 87, 2003/1.

Broc, Numa, “Nationalisme, colonialisme et géographie : Marcel Dubois (1856-1916).” In : *Annales de Géographie*, c. 87, sayı 481, 1978.

___, “Les sociétés de géographie, groupes de pression : Dominique Lejeune, Les sociétés de géographie en France et l’expansion coloniale au XIXe siècle”, *Annales de Géographie*, c. 103, sayı 579, 1994.

Bulut, Yücel, “Oryantalizm”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 33.

Claval, Paul, “Les géographies de l’altérité : géographie de l’exploration, géographie coloniale, géographie tropicale, géographie du développement, géographie postcoloniale”, *Revista Universitaria de Geografia*, vol. 17, 2008.

Clerc, Pascal, “La géographie coloniale” en France, *Terra Brasilis (Nova Série)* c. VIII, 2017, <http://journals.openedition.org/terrabrasilis/2043>, (Erişim Tarihi: 14.12.2019).

Cooper Frederick, *Le Colonialisme en Question : Théorie, Connaissance et Histoire*, Paris, Payot, 2010.

De Laharpe L.-H, “L’exploration et la civilisation de l’Afrique centrale”, In: *Le Globe, Revue genevoise de géographie*, tome 140, 2000; Cent ans d’exploration à Genève, l’Afrique au tournant des siècles.

Deprest, Florence, “Qu’est-Ce Qu’un Géographe Colonial ? Jean Brunhes, l’irrigation et la géographie humaine (1894-1911)”, *L’Espace géographique*, Berlin, c. 46, 2017/3.

Diderot, Denis, “Encyclopédie”, *Encyclopédie, ou Dictionnaire Raisonné des Sciences, des Arts et des Métiers*, v. 8, 1751-1765.

Ducharme, Daniel – Eid, Paul, “La Notion de Race dans les Sciences et L’imaginaire Raciste : La Rupture est-elle Consommée?” Web no 24 de *l’Observatoire de la génétique* (Septembre – Novembre 2005), (IRCM) <http://collections.banq.qc.ca/ark:/52327/bs58374> (Erişim Tarihi: 07.12.2019).

Duchet, Michèle, *Anthropologie et Histoire au Siècle des Lumières*, Editions Albin Michel, 1995.

Ferro, Marc, *Histoire des Colonisations, des Conquêtes aux Indépendances: XIII-XXe Siècle*, Paris, Editions du Seuil, 1994.

Foucault, Michel, *Les Mots et les Choses*, Gallimard, 1966.

_____, *L’archéologie du Savoir*, Gallimard, 1969.

Görgün, Hilal, “Mısır”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 29.

Guillaumin, Colette, *L’idéologie Raciste. Genèse et Langage*, Paris, Actuel, Mouton, 1972.

Hobsbawm, Eric J., *The Age of Empire: 1875-1914*, New York, Vintage Books, 1989.

Hobson, J. Atkinson, *Imperialism. A Study*, University of Michigan, 1971.

Leclerc, Gérard, *Anthropologie et Colonialisme. Essai sur l’Histoire de l’Africanisme*, Paris, Fayard, 1972.

Lenin, V. Ilyich, *Imperialism: The Highest Stage of Capitalism*, Sydney, Resistance Books, 1999.

Molina, Gérard, “Charles Darwin et la Question du Racisme Scientifique”, *Presses Universitaires de France, Actuel Marx*, no 38, 2005/2.

Mudimbe, V. Yves, *The Invention of Africa, Gnosis, Philosophy and the Order of Knowledge*, Indiana University Press, 1988.

Péaud, Laura, “Faire discipline : la géographie à la Société de Géographie

de Paris entre 1800 et 1850”, *Carnets de géographes* [En ligne], 11, 2018, s. 2, <https://journals.openedition.org/cdg/1507>, (Erişim Tarihi: 19.04.2021).

Sadrin, Paul, “Buffon, De l’homme, présentation et notes de Michèle Duchet”, 1971. In: *Dix-huitième Siècle*, n°5, 1973, Problèmes actuels de la recherche, s. 433.

Schnerb, Robert, *Histoire Générale des Civilisations : le XIXème Siècle l’Apo-gée de l’Expansion Européenne (1815-1914)*, PUF.

Singaravélou, Pierre, *Professor l’Empire* (M’hamed Oualdi, Pierre Singaravélou, *Professor l’Empire. Les “sciences coloniales” en France sous la IIIe République, Revue d’histoire du XIXe siècle*, 44, 2012, <http://journals.openedition.org/rh19/4283>), (Erişim Tarihi: 12.11.2019).

Vaillant, Mickaël, “Race et Culture. Les Sciences Sociales Face au Racisme. Etude Comparative de la genèse et des modalités de la rupture épistémologique de l’école durkheimienne et de l’école de Chicago avec la pensée racaliste (fin XIXème siècle – 1945)”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), IEPP, 2006.

Araştırmacıların Katkı Oranı

Araştırmanın her aşamasından yazar sorumludur.

Çatışma Beyanı

Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

